

KELEMEN ELEMÉR

NÉPTANÍTÓK SOMOGYBAN A KIEGYEZÉS KORÁBAN

Somogyi Almanach 34–35. sz., Kaposvár, 1982. 841 o.

A honunkban ma működő több mint 150 ezer pedagógus megbecsülését, a társadalmi presztízs-skálán elfoglalt helyét történeti előzmények nélkül értékelni és megérteni aligha lehet. Ahol a pedagógusok anyagi-erkölcsi megbecsülése jobb a miénknél (például a skandináv országokban), ott is a megértés kulcsa: a történeti fejlődés. Bármennyire is lényeges nézőpont azonban a történetiség, nem mentheti fel vagy kárpótolhatja korunkat mulasztásaiért. Ez ennek a fontos módszernek „illetékességi” köre, ha úgy tetszik a korlátja. A tények ismeretében tehetjük fel a kérdést: megtettünk-e mindent, éltünk-e az összes lehetőséggel egy hivatás társadalmi státusának emeléséért.

Számos résztanulmány és tanulmányrészlet foglalkozott a pedagógusok társadalmi helyzetével a kiegyezés korában és a Horthy-korszakban, kevésbé esett szó a pályakép felszabodulás utáni alakulásáról. A részeredmények ellenére egy hiteles, átfogó történeti tanulmány még várat magára. Váratni is fog mindaddig, amíg a megyei monográfiák nem segítik egy országos szintézis megfogalmazását. Az idevágó legfontosabb források ugyanis a megyei levéltárakban találhatóak. A Magyar Pedagógiai Társaság 1977-es, nevezetes debreceni kibővített elnökségi ülése szorgalmazott egy ilyen tárgyú történeti feldolgozást, de sok ennek érdekében azóta sem történt.

A kiegyezés korától napjainkig nyomon kísért országos és differenciált pályakép és sors megrajzolása nagyban fokozhatná a pedagógusok jelenlegi munkájának tudatosságát, s így fontos funkciója lehetne. Már csak azért is, mert a Horthy-korszak éveiben működő pedagógusaink nagy része nyugdíjba vonult vagy eltávozott már körünkől. Az előbbieket még tudnának egyet-mást, fontosat is elmondani a tanítókról, tanárokról, hivatásuk történeti alakulásáról.

Ilyen gondolatok közepette vettem kézbe Kelemen Elemér remek kis kötetét. El kell fogadnunk szerzői szándékát: egy tárgy és téma, ha partikuláris is (mert jelen esetben szükségképpen az), nem kell, hogy egyben provinciális is legyen. A kötet kicsengése, hatása éppen azért válhat instruktívvá és hathat ki a mai helyzet megítélésére, sőt egyfajta magyarázatul is szolgálhat, bár – ismételjük saját véleményként – a pedagógus hivatás, presztízs jelen kialakulásában egyéb tényezők is közrejátszottak.

A könyvnek egyébként ez a hivatást belülről élő, érte aggódó eltökélt erkölcsi mondanivalója ragad meg leginkább, az, ahogy a szerző – még ott is, ahol bővebb magyarázat, következtetés kívánczozna – magát visszafogva érvel a tények, dokumentumok szinte nyers erejével. E lehangoló tények hatására senki nem tudhatja magát a pedagógus hivatástól, életformától szenttelenül távol tartani. Az életkörülményeknek ez a drámai kitárulkozása társadalmi méretekben is egy hivatás jobb megértéséhez és megbecsüléséhez kell, hogy vezessen. A kötetnek, és minden idevágó hasonló kutatásnak ez lehet a legfőbb eredménye.

A kor, melyet a szerző áttekint, egy évszázaddal ezelőtti – pontosabban a 60-as évek közepétől a 80-as évek közepéig tartott. A problémák és a pedagógusok törekvései közül nem egy azonban a későbbiek folyamán is időtállóan bizonyul (pl. a tanítómozgalmak szociális, sőt kifejezetten politikai célkitűzései, életszínvonal problémák, túlterhelés az iskolában és a megoldásukra irányuló pedagógiai törekvések, a tárgyi feltételek hiányosságai, a képzés nélküli pedagógusok magas száma, a tanítóképzés és továbbképzés problémái, a tanítók iskolán kívüli tevékenysége, az iskolaállítás jellege és ennek anyagi nehézségei stb.).

Valamennyi probléma lényegét az adja, hogy a szerző azt a kort tárgyalja, amely a népoktatás polgári reformját kívánja végrehajtani. Az áruterelés növekedése módosítja a társadalmi igényeket, és

előtérbe kerül az iskolaügy, a népoktatás, a közműveltség fejlesztésének kérdése. A művelődésügy legjobb képviselői őszintén hisznek egy illúzióban: a nemzeti felemelkedésnek a műveltség kiterjesztése az előfeltétele.

Ez az erőfeszítés a tanulmány fő mozgásirányát is jelzi, s az eredmények nem is jelentéktelenek, de a teljes megoldás – s ez kimondatlanul is érződik – társadalmi feltételei hiányoznak. Így ha nem is marad minden a régiben (az iskolák és a tanítók száma szemlátomást nő), a problémák sűrűsödnek és további megoldásra várnak.

Ez a kicsengése a könyv fejezeteinek, melyek sorrendben a következők: helyzetkép az 1868. évi népoktatási törvény küszöbén; a népoktatási törvény utáni első évek; a tanítók száma, összetétele az 1870-es években; anyagi helyzetük, életkörülményeik; új tantervek – új feladatok; a tanítók képzése, átképzése, a szervezett továbbképzés kezdetei; tanítóegyletek; a tanítók és a sajtó; adatok a tanítók iskolán kívüli tevékenységéhez.

Néhány gondolatot és adatot a rendelkezésünkre álló szerény keret ellenére is ki kell emelnünk. Az egy tanítóra eső tanuló számának országos átlaga (a népoktatási törvény éveiben) reménytelenül magas (88,5), de az ennél alacsonyabb Somogy megyei átlag (63,7) sem engedhet teret az új, korszerűbb metodikai eljárásoknak. (Nem szólva pl. Nagyatádról, ahol 225 rendes és 50 ismétlő tanuló jutott egy tanítóra. De az iskoláknak közel egynegyedében a törvényben megszabott felső határnál, 80-nál több gyermek járt egy tanító elé.)

A tanítók fizetéséről, pontosabban jövedelméről számos kutatás tárt fel megrázó adatokat – különösen az iskolák 1948-as államosítása alkalmából –, Kelemen Elemérnek mégis sikerült gazdagítania az ismert képet az évekig elmaradt tanítói fizetések, megalázó alkudozások tényeivel; csak az írások és a cselédek jövedelme volt alacsonyabb a tanítóénál... Ezért mondhatta Tobak Benő, a néptanítók egyik haladó szellemű somogyi szószólója: „... miért mondjátok, hogy a tanító tudatlan? – mondjátok, hogy szegény!” Bizony, ha a tanító nem értett a paraszti munkákhoz, és nem volt egyben ezermester is, akár éhen is halhatott... Idevágóan – mivel a pénz értéke is változott – szívesen olvastunk volna egy tájékoztató jegyzetet a forint valóságos vásárlási értékéről.

A tanítói nehéz sorsot tetézte, hogy ő volt a falu mindenese. Még elsorolni is nehéz, mi mindent kellett csinálnia, és mi mindenhez értenie. Sok helyen ellátta a jegyzői, kántori teendőket; emellett a papnak teendő személyes szolgáltatások is terhelték, olykor kötelessége volt a harangozás, templomseprés is. Közművelődési tevékenysége felbecsülhetetlen volt: a községi könyvtár kezelője, szervezte az olvasóköröket, a népnevelési egyleteket, a felnőttoktatást, háziipart oktatott. Sokszor maga szedte be a természetbeni szolgáltatásokat, félparaszti életet élt, emellett át- és továbbképezett. Nem csoda, hogy e túlterhelés, függőség és kiszolgáltatottság miatt a tanítói pálya kevés vonzóerőt képezett, és sok képesítés nélküli is tanított. Ezek száma olykor elérte a 21%-ot, de a tárgyalt korban mindig 12% fölött volt. Ennek további okai: a nagy tanulócsoportok, „a képzés elégtelensége”, a „silány díjazás”, „a kedv és a hivatásérzet érthető hiánya” stb. Amíg a képesítés nélküliekre szükség volt, nem lehetett elbocsátani az alkalmatlan tanítókat. Sokszor elképesztő, hogy milyen fegyelmi ügyek ellenére is meg lehetett maradni a pályán. Bár elhangzott az a mai napig meggondolásra készítő pedagógiai vélemény is: „A rossz díjazás nem ok a hanyag munkavégzésre”...

A pedagógusok számára Somogyban is a tapasztalatcsere és az önképzés, a szakmai-politikai közéleti gyakorlat egyik legfontosabb tere és fóruma a pedagógiai sajtó volt. Ezekben az évtizedekben az országos és helyi lapok zavarba ejtő bőségével találkozhatunk. Kelemen könyve három pedagógiai sajtóorgániumot is bemutat. A rovatok gazdagsága, jó tollú tanítók cikkei és problémafelvetései, a szenvedélyes viták az élen járók pezsgő, életerős hivatástudatáról vallanak; s arról is, hogy a legjobbak fölzárkóztak a magyarországi liberalizmus, az eötvösi művelődéspolitikai színvonalához, sőt radikalizmusukkal több ponton meg is haladták azt.

E megyei lapokból értesülhetünk leghitelesebben a korszak pedagógiai törekvéseiről, problémáiról. Holmi mai egyezésekre is gondolva, felsorolunk néhányat: a verbalizmus, az „emlékező módszerrel” szemben a szemléltető oktatásnak, a tanulói öntevékenységnek, az egyoldalú intellektuális képzés egyensúlyozására a munkára nevelésnek és a testi nevelésnek kívánnak nagyobb teret biztosítani. Sokan hangsúlyozzák a gondolkodtatásnak, a tanulók szabad tevékenységének, találékonyságának, önállóságának fontosságát. A tanítóra nem szabad valamely tankönyvet vagy tanítási módot „ráoktrojálni”.... Az ismeretek körében különbséget kell tenni a „szükséges” és a „hasznos” között. És majd-nem így: a sokféle kötelezettsége miatt túlterhelt tanító ne az iskolában pihenje ki fáradalmait... Így

látszik neveléspolitikai alapkövetelményként értékelhetjük – mivel a következő évtizedekben is fölmerül, s pl. az V. Nevelésügyi Kongresszus javaslatai között is megtalálhatjuk – a következő gondolatot: a „közönség” (= a társadalom) igényei folyton nőnek a tanítóval szemben; nemcsak azt kívánják tőle, hogy tanítani tudjon, hanem azt is, hogy „mindenféle mesterségben is mester legyen”. Ne csodálkozzunk hát azon, hogy „az iskola, a tanítók igényei is fokozódnak a közönség irányában . . .”

A Magyar Pedagógiai Társaság – a Pedagógusok Szakszervezetével karöltve – hagyományörző feladatra vállalkozott: tagozatai révén felkutatja egy-egy vidék, járás, város, falu már elhunyt, a nevelésügy, a népoktatás terén kiváló érdemeket szerzett pedagógus tevékenységét, életművét. Ennek jelentőségét aligha kell bizonyítani. Kelemen Elemér tanulmányának az is érdeme, hogy jó néhány tanító emlékét menti meg a feledéstől. Vajon jó úton járunk-e (vagy talán kényelmesek, óvatosak vagyunk?), amikor neveléstörténetünknek (vagy történelmünknek) kimagasló alakjairól tucatnyi iskolát, intézményt nevezünk el? Milyen szépen melegen tné honszeretünket, ha a névadók közé kerülhetne a szűkebb haza néhány kiemelkedő alakja is. Egy-egy név sok iskola címerén mintha veszítene fényéből . . .

Simon Gyula

RENDSZERSZEMLELET MINT TÁRSADALMI IGÉNY

Rendszerkutató tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 277 o.

A meggyorsult innovációs fejlődés szerte a világon megnövelte az érdeklődést a társadalomtudományok, de más tudományok, az összes tudományok iránt. A világban kiemelten jelentkeznek – irányított és irányító szinten egyaránt – a gazdasági-társadalmi tervezés mint a konzisztencia, az efficencia és a koordinációs technika megjelenítője. A túlzottan diverzifikálódó, különböző jellegű fejlődést a rendszerszemléletű tervezés-irányítás igyekszik „egyenszilárdságúvá” tenni. A rendszerszemlélet tehát mint társadalmi igény, egyaránt jelen van tudományos és közéletünkben. Ezért fontos, hogy a számos résztanulmány és gyakorlati jellegű megközelítés között időnként megjelenjenek olyan művek is, amelyek egy nagyobb időszak összefoglalásaként, de egyben újat nyújtva és további tájékozódásra ösztönözve, foglalkozzanak a rendszerelmélet kérdésével.

A „Rendszerszemlélet mint társadalmi igény” c. kötet ezt a nem könnyű feladatot vállalta – és oldja meg sikerrel. A kötet anyaga igen széles körben fogja át a rendszerelmélet és szemlélet sokféle kérdését, példát nyújtva a közös alapokon nyugvó, de különböző feladatra alkalmas tudomány megközelítésére.

Az elmélet és a gyakorlat egységét láttatják meg a tanulmányok: Farkas János (A rendszerszemlélet mint társadalmi igény), Vekerti László (Kapcsolat, állapot, jel a rendszerparadigmában), Terescsényi Tamás (Rendszerek a tömegkommunikációban, A tömegkommunikáció kultivációs modellje), Janáky István (A tárgyi együttes mint rendszer. Egy új műtípus körvonalai), Müller Ferenc (A tervezésinformatika rendszermodellje és gyakorlati alkalmazásának alapjai), Westsik György (Közlekedésirányítási rendszerek elemzésének és tervezésének rendszerelméleti metodológiája).

Külön öröm, hogy a kötetben két nívó, a pedagógiai tartalmat rendszerelv alapján feldolgozó munka is szerepel. Gáspár László (Az iskolarendszer és az iskola belső rendszere. Egy iskolakísérlét rendszerépítési tapasztalataiból) és Kádárné Fülöp Judit–Joó András (A tananyag rendszerelméleti kérdései, a tananyagtervezés javításának feltételei) munkái számos oldalról újat nyújtva közelítik meg a választott témát.

Bár a pedagógia a legáltalánosabb értelemben is rendszer, s a gyakorlatban ez a rendszer egyszerű, könnyen értelmezhető, de ha megkérdezzük, hogyan kell tenni annak érdekében, hogy a pedagógiai rendszer egészének működése javuljon, nem is olyan könnyű a válasz. A valóság – különösen oly nagy rendszerben, mint a pedagógia – más. A pedagógiai rendszert a korszerűség kritériumainak megfelelően fejleszteni és szabályozni, egyebek között jelenségei ok-okozat összefüggéseinek összetettsége és valószínűségi jellege miatt is – esetenként nehezebb feladat, mint a legbonyolultabb konstrukciós vagy technológiai problémákat. A pedagógiai rendszer és szervezés tudományos mivoltában kételkedők elfeledkeznek arról – utal erre Susánszky János is egy korábbi tanulmányában –, hogy az ember-tárgy rendszerekben, bármennyire is tért hódít a kvantitatív képletek alkalmazása, az emberi